

שני אוספים משפטיים חדשים מלפני תקופת ח'מורפי*

מאת

פ. ארצי

הנני בא להגיש כאן את הנוסח של שני אוספים משפטיים שקדמו לתקופת ח'מורפי. אוספים חדשים אלה מוסיפים חומר בעל חשיבות רבה להבנת המקורות המשפטיים שלפני תקופת CH והתורה.

1. CL. האוסף הזה נכתב בלשון השומרית. מחברו הוא כנראה לפת אֶשְׁמֶר (Lipit Ištar), מלך איסין (חי בשנת 1830 בקירוב לפסה"נ. ז. א. כ-130 שנה לפני תקופת CH)¹. האוסף של לפת-אשטר אינו "ספר חוקים" מסודר, אלא רשימה של נושאים משפטיים נפרדים, ואף-על-פי-כן במבנהו ובלשונו דומה הוא עלינו כמקור ל-CH.

2. CB. האוסף השני נמצא בתל חרמל (Ešnunna העתיקה על-יד בגדאד). הוא נכתב בלשון האכדית, אבל מעורבים בו ביטויים שומריים מחברו (?) Bilalama, מלך העיר. המדינה הקטנה הזאת היתה קיימת עד שכבשה ח'מורפי. האוסף הוא מן התקופה שאחרי נפילת השושלת השלישית של אור, כ-250 שנה לפני תקופת CH. גם כאן מתבלט הדמיון ל-CH, על אף הסתירות המובהקות, כגון בעניין מידה כנגד מידה (ius talionis). פיענוח האוספים הללו חשיבותו מרובה לבירור השתלשלותם של התורה והחוק היהודי המאוחר. (השו' לדוגמה בב' יבמות פ"ז; — 29-30. CB, 135-136. CH). (ראה לוח ההשוואה בעמ' 31)

Codex Lipit Ištar

8. כי יתן איש לרעהו שדה שומם לנטוע בו גן עצי פרי ולא יעשה את חובתו עד תומה ולא יטע בו גן עצי פרי, הבעלים יתנו את שכרו בחלקת השדה שלא עיבד אותה.

9. כי יבוא איש לגן עצי פרי של רעהו ויימצא בגנבתו, 10 שקלי כסף ישלם.

10. כי יכרות איש עץ בגן רעהו, חצי מנה כסף ישלם.

11. כי ישתרע על יד ביתו של איש שדה שומם של רעהו, ובעל הבית אמר לחברו: כל איש יוכל לפרוק לביתי דרך השדה השומם הזה, חזק-נא את

CH = Codex Hamurapi

CB = Codex Bilalama

CL = Codex Lipit-Ištar

(* ראשי-התיבות אשר נשתמש בהם:

ההשלמות המוקפות סוגריים נעשו בידי המחזיר. — דברי הפתיחה והסיום שבאוספים,

וכן הסעיפים הלוקיים אינם ניתנים בתרגום.

(1) סטיל, ע' 430 וכו'.

לוח ההשוואה

CH	CB	CL	תורה
7,9 (גנבה)	40		
15,16 (גנבת עבד)	50,51	12	הש' דב' כיג, ט"ז-י"ז
30,31 (גאולת הקרקע)	39	18	56
59 (עבודה בגן)		10	
61 (גנבה בגן)		8	
108 (המוכרת)	41		
114-116 (חבולת נפש)	22,23,24		
125, 126 (שומרים)	36,37		שמ' כיב, ו' ואילך
128,129,130 (נישואים)	25,27,28 ²⁶		שמ' כיב, ט"ז-ט"ז בר' ליד, דב' כיב, כיג
135,136 (איש שנעלם)	29,30		
144-147 (העקרה והסילגש)		27	בר' ט"ז
159-161 (המוהר)	17,25	29	
164,163			
166 (ירושה)		32	
167 (ירושה)		24	
171		25	הש' בר' ט"ז, ט"ז
178, 184 (ירושת הבנות)		22	הש' במדב' כ"ז, ח'
187 (אימוץ בנים)	34		
196-208 (מידה כנגד מידה)	42-48		שמ' כ"א, כיג ואילך
229,230 (קיר שהתמוטט)	58		
236 (המלח הרשולן)	5		
247,248 (שכירת שור)		34-37	
251 (שור נגח)	53-56		שמ' כ"א, כ"ח
259,260 (משפט גנבה בקנס)	6		
269,271,273 (שכר הפועל והבהמה)	11,3,10		
275,277 (שכר האוניה)	4		
		17	דב' כ"ד, ט"ז איש בחטאו יישפט

ביתך (כלומר אחוזתך), והוא יסכים לחזקו — על בעל השדה השומם לשלם את הנזק.
 12. כי ינוסו עבד או אמה ללב העיר ויווכחו בעליהם לרעת, שהעבד או האמה היו בביתו של איש חודש ימים — עבד בעד עבד יתן.

13. אם אין לו עבד, ישלם 15 שקל כסף.
14. כי יפדה עבד (את זמן עבודתו?) ויווכח לדעת ששילם כפליים, יצא לחופשי.
15. אם ה-miqtum (2) קנין המלך הוא, אין לקחת אותו ממנו (לפדותו?).
16. כי יבקש ה-miqtum לעזוב את בעליו, לא יוכל בעליו לעצרו, הוא יצא לחופשי.
17. כי יאנוס איש את עמיתו בעורמה לעשות דבר אשר לא כחוק, והחוק(?) נעלם ממנו, לא יובא למשפט, האנוס הוא יישפט לפי חטאו.
18. כי יתמהמה בעל האדמה, או בעלתה, לשלם את חובו (מסו?), ואיש אחר ישלמנו, לא יגורש בעל האדמה מעל אדמתו זמן שלוש שנים. מקץ הזמן הזה יקח המלווה את האדמה והבעלים לא יתלוננו.
- 22... אם האב עודנו חי, תדור בתו בביתו, בין כוהנת גדולה היא ובין כוהנת הדיוטית או קדשה, ותירש אותו.
24. כי יולד לאיש ילד גם מאשתו השנייה, הרכוש שהביאה (האשה) אחה מבית אביה יהיה לילדיה, אבל כל הילדים, הן בני אשתו הראשונה והן בני אשתו השנייה, יחלקו את עיזובו חלק כחלק.
25. כי יקח איש אשה והיא תלד לו ילדים והם חיים, וגם אמה תלד לו בן, והיה אם יבטיח האב לשלחה לחופשי אותה ואת ילדיה, לא יירשו ילדי האמה.
26. כי תמות אשתו הראשונה של איש והוא יקח אמה לאשה, ילדיו מאשתו הראשונה יירשוהו, וילדי האמה (שבו בביתו?).
27. אם לא תלד לו אשתו בן, וזונה אחת תלד לו, עליו לתת לה תבואה ושמן ובגדים, וילדיה יירשוהו, אבל הזונה אל תדור בביתו כל עוד אשתו חיה.
28. כי ישנא איש אשתו והיא עודנה בביתו, האשה אשר יקח לו באהבתו אותה, שנייה תהיה, ועליו לכלכל גם את אשתו הראשונה.
29. כי יבוא איש לבית חותנו וישלם את המוהר, ואחרי כן ימאן לו חותנו ויתן את הכלה ליריבו, ישלם חותנו את המוהר והכלה אל תינשא ליריבו.
30. כי יקח איש צעיר זונה מבית הזונות, ובית המשפט יצווה עליו לא לבוא לביתה, והוא יזניח את אשתו, כופר הזנחתו יהיה (כסף...?).
- 31... היורשים יחלקו את אחוזת אביהם, אבל את הרכוש המחובר לאדמה לא יחלקו, כי לא להם המשפט "לבשל את מצוות אביהם במים" (3).
32. כי יאגור האב את מוהר בנו הבכור, והבן יקח לו אשה בחייו, והיה כי ימות האב, היורש (יתן חלק בירושה ומוהר גם לאחיו הצעיר) 4.
33. כי יימצא, ש(היורש?) לא חילק את העיזובו, ישלם כסף ענושים עשרה שקלים.

(2) מעין "עבד ההיכל", כמו arad êkalli ?

(3) פתגם; מעין "לעשות מצוות אביהם פלסתר".

(4) השלמה על פי CH. 166.

34. כי ישכור איש שור והסב לו גזק ליד גזם האף (חח), שליש ערכו ישלם.
 35. כי ישכור איש שור ויפצע אותו בעיניו, חצי ערכו ישלם.
 36. כי ישכור איש שור ויפצעהו בקרניו, ישלם רבע ערכו.
 37. כי ישכור איש שור ויפצעהו בונבו, ישלם רבע הערך.

Codex Bilalama

1. (קנסות ודמי משפט) 5).
 כור שעורה, ותמורתו שקל כסף; 3 קא שמן מובחר, ותמורתו שקל כסף,
 1 סאה ו-2 קא שמן, ותמורתו שקל כסף; 1 סאה ו-5 קא חלב חזיר, ותמורתו
 שקל כסף; 4 סאים "שמן הנהר", ותמורתו שקל כסף; 6 מגים צמר, ותמורתו
 שקל כסף; 2 כור מלח, ותמורתו שקל כסף; ... ותמורתה שקל כסף; 3 מגים של
 נחושת, ותמורתם שקל כסף; 2 מגים נחושת קלל, ותמורתם שקל כסף.
 2. שמן משובח, ותמורתו 3 סאים (בשעורה); קא חלב חזיר מפותם, ותמורתו
 2 סאים 5 קא (בשעורה); קא שמן גהר משובח, ותמורתו 8 קא (בשעורה).
 3. שכר העגלה עם שור ועגלון: massiktum, ו-4 סאים. אם (תשלם לו)
 בכסף; תתן לו שליש של שקל כסף. הוא חייב להסיעם כל היום (עד הערב).
 4. שכר האוניה 2 קא במחיר כל כור של מטען. משכורת המלח: 4 (2) ו-1 קא.
 הוא חייב להשיט את הספינה כל היום (עד צאת הכוכבים).
 5. אם יהיה המלח רשלן ויטביע את הספינה, ישלם מלוא הגזק.
 6. כי ימשוך איש ספינה והיא לא שלו, ישלם 10 שקלי כסף.
 7. שכר קוצר שכיר 2 סאים של שעורה. אם בכסף תשלם לו, תן לו
 12 uttetum 6).
 8. שכר הזורה 7) סאה אחת בשעורה.
 9. בעל הקרקע ישלם שקל כסף אחד בעד הקצירה, ואם הקוצר לא יצא
 ודי חובתו, ישלם 10 שקלי כסף ועוד סאה ו-5 קא קנס, ויעזוב מיד את מקום עבודתו.
 את החלק שקיבל בתבואה, בשמן ובלבוש, ישיב מיד.
 10. שכר החמור סאה אחת. שכר המחמר סאה אחת. הוא חייב לחמר כל היום.
 11. שכר השכיר שקל כסף... (2)
 הוא חייב לעבוד (במשכורת זו) חודש ימים.
 12. איש שנחפס על אדמת ה-guškennu, 10 שקלי כסף ישלם. אם נתפס
 בלילה בתוך התבואה, מות יומת, אל תחייהו 8).
 13. איש שנחפס בבית ה-muškennu, ישלם 10 שקלי כסף, אם בלילה
 יתפס, מות יומת אל תחייהו.

(5) ראה מילט, 'ע' 181. (6) = חיטה

(7) sutum.

(8) imât, ul ibalût, השו' לרוגמה שמ' כ"ב, י"ז.

14. (מסים ?) המכניס 5 שקלי כסף, ישלם בלו שקל כסף; המכניס 10 שקלי כסף, ישלם 2 שקלי כסף.
15. אסור למוכר ולבעלת בית מרווח לקבל קרן גדולה (כלומר סכום ממון גדול) מידי עבד או אמה, בין בכסף בין בתבואה בין בצמר ובין בשמן, לעשות בה עסקים.
16. אל תלווה ליורש על חלקו בטרם מועד, ואל תקיף סחורה לעבדך.
17. אם הכניס החתן את המוהר לבית חותנו, ומת, או מתה הכלה, הכסף יושב לבית בעליו.
18. כי יאסוף החתן את אשתו, לביתו ולאחר זמן תמות כל מה שהכניס הבעל, יושב לו ואף את פרי ההכנסה ישלם (חמיו): כנגד כל שקל שישית השקל 6-uttetum, וכנגד כל כור: massiktum ועוד 4 סאים בתור ריבית (ז).
19. כי ילווה איש בתנאי "ana mehrišu"⁹, יושב לו מן התבואה שכר נאספה לגורן.
20. כי ילווה איש בתנאי, והוא שנתן חבואה במקום כסף, יושב לו בזמן הקציר גם את הגרעינים וגם את הריבית: תמורת כור אחד 4 massiktum וסאה יקח.
21. כי ילווה איש לרעהו כסף בתנאי "ana panišu"⁹, יושב לו הכסף עם ריבית: שישית השקל מכל שקל 6-uttetum.
22. כי יחבול איש את אמת רעהו בלי שום טענה מוצדקת, יבוא בעל האמה לפני האלוהים ויישבע לאמור: אין לך שום טענה מוצדקת נגדי. החובל ישלם תמורת האמה את ערכה.
23. כי יחבול איש את אמת חברו בלי שום טענה מוצדקת ויגרום אה מותה, 2 אמות יתן תמורתה.
24. כי יחבול איש אשת ה-muškennu או את בנו בלי שום טענה מוצדקת ויגרום את מותם, דין נפשות הוא¹⁰), והחובל יומת.
25. כי יוסכם בין איש לרעהו שיהיה חמיו, ואחרי כן יתן חמיו את בחו לאיש אחר, ישלם את המוהר כפליים.
26. ואם ישלח החתן את המוהר*, ואחרי כן יבא איש אחר ואת אמה ואביה לא ישאל ויאנסנה, דין נפשות הוא, ויומת.
27. כי יקח איש אשה ולא שאל וגם לא יחתום שום כתובה** עם אביה ואמה, אפילו ישבה האשה אתו שנה, אינה נחשבת "אשת איש"***.
28. אבל אם הסכימו ביניהם וכתובה כתבו (ז)^{10א}), האשה אשת איש היא, ואם תזנה אחרי איש אחר, מות תומת, אל תחיה.
29. כי ייעלם איש בדרכו או יישבה או ייאסר והיה זמן רב בארץ נוכריה,

(9) עסקי הלואה שעוד לא נתברר טיבם.

(10) diñ napištīm. (10א) זודן, ע' 370.

* terhatum. ** girrum, riksatum. *** aššat, (awilim).

- ובינתיים יקח איש אחר את אשתו וחלד בן – והיה אם ישוב, ישיב את אשתו אליו.
 30. כי ישנא איש את עירו ואת בעליו ויברח מהם, ויקח איש אחר את אשתו – והיה כי ישוב, לא יתלונן (11) על אשתו.
31. כי יאנוס איש אמת רעהו, ישקול $2/3$ מנה כסף לבעליה, והאמה (תישאר) ברשות בעליה.
32. כי ימסור איש את בנו להיניקו ולגדלו ולא יתן אתו תבואה, שמן וצמר לשלוש שנים, ישקול 10 מנים כסף בשכר גידול בנו וישיבהו לביתו.
33. כי תיאנס אמה ותגניב את ילדה לבת חורין, והיה כי יגדל ויראוהו בעליו, וישיבוהו לביתם.
34. כי תמסור אמת ההיכל את בנה או את בתה לגדלם ל- muškennu, טוב ישובו אל ההיכל.
35. גם אם יקח (איש) את בן אמת ההיכל לביתו, מחירו ישלם להיכל.
36. כי יתן איש את רכושו לבעל אכסניה (12) לשמור עליו ונעלם אצלו, ולא פרצו לביתו ולא שברו את הספים ואת החלונות – בעל האכסניה ישלם את הנזק.
37. כי יתמוטט ביתו של איש ויגרום נזק לרכושו ולרכוש רעהו שמסרו לו לשמירה, יישבע בעל הבית בהיכלו של הָאֵל הַשֶּׁפֶק לאמור: "רכושי אבד עם רכושך, לא עשיתי בו שום עוון ושררה". לאחר שנשבע, אין עליו טענה.
38. כי יבקש אחד האחים למכור את חלקו ואחיו יחפוץ לקנותו, ישלם את חצי המחיר שאיש אחר היה צריך לשלמו (?)
39. כי ירד איש מנכסיו וימכור את ביתו – והיה ביום שיבקש הקונה למכור את הבית לאיש אחר, יוכל בעליו הראשון לפדותו.
40. כי יקנה איש עבד או אמה או שור או כל חסף בעל ערך ולא יוכל להוכיח מי המוכר, גנב הוא.
41. כי יבקשו ה-ubârum, ה-naptârum, וה- mudum (13) למכור את שכר שלהם, בעלת בית המרוח תמכרנו בעדם במחיר השער.
42. כי ישוך איש את אף רעהו ויחתכנו, מנה כסף ישלם. עין: מנה. עיניים: חצי מנה. אוזניים: חצי מנה. מכת לחי: 10 שקלים.
43. כי יחתוך איש אצבע רעהו, ישלם שני שלישי מנה כסף.
44. כי יריב איש עם רעהו וישליכהו (ארצה ?) ותישבר ידו, חצי מנה כסף ישלם.
45. כי תישבר רגלו, ישלם חצי מנה כסף.
46. כי יכה איש את רעהו... ישלם שני שלישי מנה כסף.

(11) "אל יתרעם" = ul iraggam.

(12) ראה זודן ע' 371 וא'.

(13) ראה זודן ע' 371. "מאכסנים" ?

47. כי יכה איש את רעהו (בשגגה?), ישלם 10 שקלי כסף.
48. ועוד ישלם קנס מ-2/3 עד מנה כסף ויחקרוהו, ואם דין נפשות הוא, יביאוהו לפני המלך.
49. כי ימצא איש ובידו עבד או אמה גנובים, "העבד מביא עבד, האמה מביאה אמה".
50. כי ימצא מושל מחוו הנהר או סקיד אחר מחזיק אצלו עבד אבוד או אמה אבודה, שור אבוד או חמור אבוד, שהם קניין ההיכל או ה־muškennu, ולא ישיכם לעיר Ešnunna (הבירה), ויחזיקם בביתו שבוע ימים או חודש אחד, כנגב יובא לפני ההיכל.
51. עבד או אמה בני Ešnunna, שהם מסומנים ב"קשר", ב"כבלים" וב"סימן בעליהם", אל יעזבו את שערי העיר בלי בעליהם.
52. עבד או אמה הבאים לעיר בהשגחת בעליהם, והוא שליח של מדינה אחרת, יסומנו ב"קשר", ב"כבלים" וב"סימן בעליהם" ויישאר בהשגחת בעליהם.
53. כי יגח שור שור אחר ויהרגנו, יחלקו שני בעלי השוורים ביניהם את ערך השור ההרוג והחי.
54. כי יהיה לאיש שור נגח, ואנשי עירו (14) יעידוהו על הדבר, והוא לא קצץ את קרניו ונגח השור, ישקול 2/3 מנה כסף.
55. כי יגח שור עבד וימות, ישלמו הבעלים 15 שקלי כסף.
56. כי יהיה לאיש כלב נשכן והועד בבעליו ולא יקשור (15) אותו, והיה כי ישוך הכלב איש וימות, הבעלים ישקלו 2/3 מנה כסף.
58. כי יתמוטט קיר ואנשי העיר העידו את בעליו על הליקוי ולא חיוק אותו, ובהתמוטטו מת בן חורין, דין נפשות הוא, יביאוהו לפני המלך.
59. כי יעזוב איש את אשתו, והיא ילדה לו בנים, ולקח אשה אחרת, יעזוב את ביתו וכל אשר בו וילך אחרי האשה אשר אהב אותה.

ביבליוגרפיה:

1. C L.

- F. R. Steele: The Law Code Lipit Ishtar of Isin. (=סְטִיל) נוסח: (a)
Am. Journal of Archeology, 31. (1948) p. 425 sq.
- A. Falkenstein: Philologisches zum Gesetzbuch. Orientalia, (b)
19, (1950) 1. 103 sq.
- M. San Nicolò: Rechtsgeschichtliches zum Gesetzbuch, ibid, p. 111 sq.

(14) bābtum – "השער". השו' משלי ל"א, כ"ג.

(15) זורן מציע לקרוא iṣṣuru, ראה גם שמ' כ"א, כ"ט, ל"ו: ישמרנו.
* abbut(t)um.

2. C. B.

- A. Goetze: The Laws of Eshnunna. Šumer, 4. (1948) 2, 63 sq. : נוטח : (a)
 Pohl: (העחקה) Orientalia, 18 (1949), 124 sq.
 Taha Baquir: (בערביית) Šumer, 4 (1948) 2 :
 Pritchard: Ancient Near Eastern Texts relating to the Old
 Testament. Princeton Univ. Press, 1950. pp. 159—161.
 Sir John Miles & O. R. Guernsey: The Laws of, Ešnunna. : הערות : (b)
 Archiv Orientální 17. (1949). — Symbolae Hrozny II. — 174 pp. (=מילס)
 W. v. Soden: Kleine Beiträge zum Verständiss der Gesetze
 Hammurabis und Bilalamas ibid., p. 359 sq. (=זורן)
 J. Klima: Au sujet de nouveaux textes juridiques d'époque Préham-
 murapienne. Archiv Orientální, 16. (1948). 326 pp.
 M. San Nicolò: Rechtsgeschichtliches zum Gesetz des Bilalama
 von Ešnunna: Orientalia, 18 (1949), 258 sq.
 M. David: Een nieuw ontdekte Babylonische wet uit de tijd
 vóór Hammurabi — Leiden, Brill, 1949.
 (M. San Nicolò: Orientalia, 19. (1950). 93 sq. : ועי' עליי)